

दिनांक- २५ व २६ ऑक्टोबर, २०१८ रोजी झालेल्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेचे इतिवृत्त

पार्श्वभूमी

भारतीय संविधानाच्या ७३ व ७४ व्या घटना दुरुस्तीस (१९९२-९३) सन २०१७-१८ मध्ये २५ वर्षे पूर्ण होत असून सदर पार्श्वभूमीवर सन २०१७ मध्ये दिनांक २ व ३ नोव्हेंबर रोजी मुंबई विद्यापीठ, गोखले इन्स्टिट्यूट यांच्या सहकार्याने मुंबई येथे सर्व स्थानिक लोकप्रतिनिधींची, “लोकशाही, निवडणूक व सुशासन” या विषयावर एक राष्ट्रीय परिषद आयोजित करण्यात आली होती. सदर परिषदेमध्ये स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या अडचणी, निर्भय, मुक्त व पारदर्शक निवडणुकांसाठीचे राज्य निवडणूक आयोगाचे स्थान याबाबत झालेल्या चर्चेअंती स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणूकविषयक इतर राष्ट्रांत विशेषतः लोकशाही असणाऱ्या देशांमध्ये कोणती पध्दती आहे, तेथील विविध अडचणी व त्यावर त्यांनी योजिलेल्या उपाययोजना हे जाणून घेण्यासाठी राष्ट्रीय परिषदेसारखी छोटेखानी आंतरराष्ट्रीय परिषद आयोजित करण्याचा संकल्प करण्यात आला.

२. सहभागी देशांची निश्चिती

संपूर्ण जगात लोकशाही पध्दतीचा अवलंब करणाऱ्या देशांचा आढावा घेतला असता १६७ हून अधिक देश लोकशाही पध्दत असलेले आहेत. परंतु, खऱ्या अर्थाने लोकशाही असणाऱ्या देशांकडून काही मार्गदर्शन प्राप्त व्हावे या अनुषंगाने शोध घेतला असता “Economist Intelligence Unit ”(EIU) या युनायटेड किंग्डममध्ये स्थित कंपनीने डेमोक्रेसी इंडेक्स तयार केला असून, त्यामध्ये निवडणूक प्रक्रिया (Electoral Process & Pluralism) नागरी हक्क (Civil Liberties), शासनाचा कारभार, (Functioning of Govt.) राजकीय सहभाग (Political Participation) आणि राजकीय संस्कृती (Political Culture) याबाबतच्या सुमारे ६० प्रश्नोत्तरांवर आधारित लोकशाही देशांची क्रमनिश्चिती करण्यात आली आहे. सन २०१६ च्या डेमोक्रेसी इंडेक्समध्ये भारत ३२ व्या क्रमांकावर होता. सदर

डेमोक्रेसी इंडेक्सनुसार पहिल्या २० ते २५ देशांमधील सुमारे १५-१६ देश तसेच भारताचे सलोख्याचे संबंध असणारे बांगलादेश, श्रीलंका, मलेशिया यासारख्या देशांची उपरोक्त आंतरराष्ट्रीय परिषदेच्या अनुषंगाने मते जाणून घेण्याकरिता संबंधित देशाच्या Consulate General ची बैठक आयोजित करण्याचे ठरले. त्याप्रमाणे दिनांक १ फेब्रुवारी, २०१८ रोजी सह्याद्री अतिथीगृह येथे Meeting of Consulate General आयोजित करण्यात आली होती. सदर बैठकीस ११ हून अधिक देशांचे Consulate General उपस्थित होते. त्यांच्याकडून सदर देशातील निवडणूक प्रक्रिया, निवडणूक आयोग व इतर मुलभूत माहिती यावर विस्तृत चर्चा करण्यात आली.

उपरोक्त बैठकीअंती लोकशाही प्रक्रिया अवलंबिणाऱ्या देशातील काही मोजक्या देशांची आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील बैठक आयोजित केल्यास स्थानिक स्वराज्य संस्थांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर ओळख निर्माण होईल, तसेच सदर स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे प्रश्न सोडविण्यास मदत होईल, अशी विचारधारा पुढे आली व त्या अनुषंगाने उपरोक्त देशातील भारतीय राजदूतांमार्फत तेथील निवडणूक आयोगास मेलद्वारे दिनांक १ मार्च, २०१८ व १५ मार्च, २०१८ रोजी पत्र पाठविण्यात आले.

उपरोक्त पत्रात नमूद केल्याप्रमाणे प्रस्तावित आंतरराष्ट्रीय परिषदेच्या अनुषंगाने भारताच्या शेजारील देशांचे सहकार्य प्राप्त व्हावे या अनुषंगाने दिनांक १६ मे, २०१८ रोजी राज्य निवडणूक आयोगाच्या कार्यालयात मोजक्या Consulate General ची बैठक आयोजित करण्यात आली. त्यावेळी राज्य निवडणूक आयोगाचे Knowledge Partner व बांगलादेश, स्वित्झर्लंड, तुर्की, युएसए चे Consulate General उपस्थित होते.

सदर बैठकीत पूर्वीच्या पत्रांच्या अनुषंगाने काही देशांनी सुचविलेले सदर परिषदेचे प्रस्तावित विषय व आयोगास आवश्यक वाटणारे काही महत्वाचे विषय, तसेच एकूणच परिषदेचे स्वरूप कसे असेल याबाबत विस्तृत चर्चा करण्यात आली.

आंतरराष्ट्रीय परिषदेच्या पूर्वतयारीसाठी ADR, RSCD, CLGF, Mumbai University व GIPS ते महत्वाची भूमिका निभावणे आवश्यक होते. त्यांचा या क्षेत्रातील अनुभव व समन्वय यांचा उपयोग होऊ शकत असल्याने तसेच राष्ट्रीय परिषद व ६ विभागीय स्तरावरील पार पाडण्यात आलेल्या प्रादेशिक परिषदा यामधील जे प्रवक्ते होते त्यांच्या अनुभवाचाही उपयोग करून घ्यावा, या उद्देशाने दिनांक ६ जुलै, २०१८ रोजी मुंबई युनिव्हर्सिटीमध्ये Expert Conference ठेवण्यात आली. आंतरराष्ट्रीय परिषदेच्या पार्श्वभूमीवर भरणाऱ्या या Expert Conference मध्ये काही विषय हे आंतरराष्ट्रीय परिषदेमध्ये घेण्यात यावेत व त्यानंतरच प्रवक्ते निश्चित करण्यात यावेत, असे ठरले.

दिनांक ३० मे, २०१८ पासून सातत्याने (आठवड्यातून किमान एक वेळा) खास बैठक आयोजित करून टप्प्या-टप्प्याने खालील बाबींवर निर्णय घेण्यात आले :-

Working Committees

- (i) माहे नोव्हेंबर-२०१७ मध्ये पार पडलेल्या राष्ट्रीय परिषदेच्या अनुभवाचा उपयोग करून सर्व प्रथम कामाचे वाटप करण्यात आले. लॉजिस्टिक टीम, प्रोटोकॉल टीम, बेस पेपर्स व पब्लिशिंग टीम, सांस्कृतिक कार्यक्रम/कीट, इत्यादी कामांसाठीची टीम अशा महत्वाच्या टीम तयार करून कामाचे वाटप करण्यात आले. त्यामुळे प्रत्येकाला स्वतःच्या कामाचे सुरुवातीपासूनच नीट नियोजन करता आले.

कामाच्या नियोजनाबरोबरच अंदाजित अर्थसंकल्प तयार करण्यात आला. (पृष्ठ क्र.) त्यानुसार सदरचा खर्च हा सर्वसाधारणपणे रुपये ५० लाखाच्या आसपास जाईल, असा प्राथमिक अंदाज काढण्यात आला.

- (ii) आंतरराष्ट्रीय परिषद स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे जनक राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांच्या जयंतीचे औचित्य साधून दिनांक २ व ३ ऑक्टोबर रोजी करावे असे प्रस्तावित करण्यात आले. परंतु तत्पूर्वीची आवश्यक तयारी, मुख्य अतिथी यांची उपलब्धता, नियोजित

दौरे, निवडणुका लक्षात घेऊन सदर परिषद दिनांक २५ व २६ ऑक्टोबर, २०१८ रोजी घेण्याचे निश्चित करण्यात आले व त्याप्रमाणे मा. राज्यपाल व मा. मुख्यमंत्री यांना पत्र पाठविण्यात आली.(दिनांक २/६/२०१८) तदनंतर विरोधी पक्षनेते तसेच ग्रामविकास व वित्त मंत्री यांनाही प्रमुख अतिथी म्हणून आमंत्रित करण्यात आले.

- (iii) स्थळ व दिनांक :- मुंबईमध्ये आंतरराष्ट्रीय परिषद आयोजित करणे सर्वांच्या दृष्टीने सोयीस्कर असल्याने मुंबई हे शहर निश्चित होते. परंतु मुंबई शहर की मुंबई उपनगर हे निश्चित करताना प्रमुख अतिथींच्या दृष्टीने जरी मुंबई शहर सोयीस्कर असले तरी मुंबई शहरातील हॉटेल्सची भाडे व मुंबई एअरपोर्ट ते हॉटेल यामधील ट्रॅव्हलिंग खर्च व वेळ विचारात घेता मुंबई उपनगरात तेही एअरपोर्टच्या जवळ एखादे हॉटेल निश्चित करावे असे सर्वानुमते ठरले.
- (iv) लॉजिस्टिक टीमने एअरपोर्ट जवळच्या “दि लिला, जे. डब्ल्यू. मॅरिएट, ताज सांताक्रुझ व जुहू”, इत्यादी ठिकाणच्या हॉटेल्सना प्रत्यक्ष भेटी दिल्या. त्यापैकी दिनांक २५ व २६ ऑक्टोबर, २०१८ रोजी उपलब्ध असणाऱ्या उपरोक्त ३ हॉटेल्सकडून न्यूनतम दरपत्रक मागविण्यात आले व त्यांच्याकडून प्राप्त झालेल्या दरपत्रकांपैकी सर्वाधिक न्यूनतम दरपत्रक “दि लिला, अंधेरी” या हॉटेलचे असल्याने व ते एअरपोर्टच्या नजिक असल्याने ते निश्चित करण्यात आले.
- (v) आंतरराष्ट्रीय परिषदेची मुख्य संकल्पना :- आंतरराष्ट्रीय परिषदेचा मूळ उद्देश हा लोकशाही सबलीकरणे असल्याने व सदरची परिषद राज्य निवडणूक आयोगाच्या पुढाकाराने निवडणूक व तदनुषंगाने असल्याने “Strengthening of Democracy by means of effective elections” अशी संकल्पना प्रथम प्रस्तावित करण्यात आली. त्यानंतर झालेल्या बैठकीत ती विकसित होत होत “Better Elections for Healthier Democracy” अशी निश्चित करण्यात आली.

(vi) आंतरराष्ट्रीय परिषदेची सत्र (Session) :- आंतरराष्ट्रीय परिषदेत सर्वसाधारणपणे ४ सत्र असतील असे सुरुवातीस ठरविण्यात आले. त्यामध्ये -

- १) Public Ownership of Democracy
- २) Inclusiveness
- ३) Use of Modern Technology
- ४) Role of Various Stakeholders

तदनंतर Use of Modern Technology ह्या विषयाची व्याप्ती मोठी असल्याने (How to check misuse of money power etc. व How to control menace of social media, fake news etc.) व तोच मुळ चिंतेचा विषय असल्याने त्यावर विस्तृत चर्चा करणे आवश्यक आहे, असे मा. आयुक्तांनी सुचविले व त्याप्रमाणे ४ सत्रांऐवजी ५ सत्रे ठेवण्यात आली. त्यानुसार कार्यक्रम ठरविण्यात आला. (पृष्ठ क्र.)

प्रवक्ते (Speakers)

राष्ट्रीय परिषद, आंतरराष्ट्रीय परिषद व राजकीय पक्ष परिषदेमध्ये विविध क्षेत्रातील (राजकीय, मीडिया, रिसर्च अॅनालिस्ट, युनिव्हर्सिटी, इत्यादी) प्रतिष्ठित विचारवंतांची दिनांक ६ जून, २०१८ रोजी एक Expert Conference घेण्यात आली. Expert Conference मध्ये सर्वसाधारण विषय हे उपरोक्त विषयांशी मिळते जुळते होते. त्यामुळे ती Conference झाल्यानंतरच स्पीकर्सची निश्चिती करावी असे सुचविण्यात आले. परंतु, सर्व क्षेत्रांना प्रतिनिधीत्व मिळावे असे सुचविण्यात आले. त्याप्रमाणे प्रत्येक विषयासाठी किमान ४-५ स्पीकर्स असावेत, ज्यात प्रॅक्टिशनर, मीडिया, रिसर्च अॅकॅडमिशन, NGO यांचा समावेश असेल. याच शोधातून लोकप्रहरी, अवंतिका फाऊंडेशन, प्रज्ञा फाऊंडेशन, युनिसेफ, ADR, RSCD, V-can NGOs तर श्री. अक्षय रावत, श्री. पी. के. डॅश, श्री. ब्रिजेश सिंग, श्री. बालसिंग राजपूत व इतर प्रॅक्टिशनर, श्री. गिरीश कुबेर (संपादक, लोकसत्ता), श्री. राजीव साबदे यांच्यासारखे सिनिअर जर्नलिस्ट, श्री. राजस परचुरे, श्री. जॉर्ज मॅथ्यू, डॉ. मोईज ह्यासारखे विचारवंत लाभले.

श्री. मिलन वैष्णव (Sr. Fellow, Carnegie Endowment for international Peace) हा वक्ता खास वॉशिंग्टनवरून “How to check misuse of money power” या विषयावर बोलण्यासाठी आला तर श्री. शुजा हुसैन Initiatives Maldives (President of Local Community Role of Various Stakeholders)

विदेशी दौरा

या कॉन्फरन्सला भारतातील सर्व राज्य निवडणूक आयोग तसेच भारत निवडणूक आयोगासही बोलावण्यात आले. त्याचप्रमाणे सुमारे २५ देशांनाही बोलावण्यात आले. परंतु, राष्ट्रीय परिषदेमध्ये ज्याचे सुतोवाच करण्यात आले होते त्या IDEGG च्या माध्यमातून या आंतरराष्ट्रीय परिषदेचे महत्वाचे असल्याने व IDEGG ची संकल्पना International Idea, Election Management Forum तसेच CLGF समोर व्यक्तीशः मांडण्याकरिता तसेच ब्रिटन, स्वीडनमध्ये सार्वत्रिक निवडणुका असल्याने त्यांचे निवडणूक प्राधिकारी (Election Authorities) आंतरराष्ट्रीय परिषदेस उपस्थित राहू शकणार नसल्याने शक्य झाल्यास त्यांच्याशी चर्चा करण्याच्या उद्देशाने सप्टेंबर-२०१८ मध्ये लंडन-स्वीडन दौरा करून मा. आयुक्त व समवेतच्या दोन अधिकाऱ्यांनी CLGF तसेच International Idea ला IDEGG व SECON चे Knowledge Partner बनवले. त्याच्या प्रतिनिधींना आंतरराष्ट्रीय परिषदेस उपस्थित राहण्याची गळ घालण्यात आली. त्याचबरोबर CLGF चे सेक्रेटरी जनरल, डॉ. ग्रेग मुन्नो, भारत दौऱ्यावर असताना त्यांच्यासोबत दिनांक २६/९/२०१८ रोजी MOU करार करण्यात आला.

उपरोक्त दौऱ्यामुळेच आंतरराष्ट्रीय परिषदेला CLGF व International Idea चे प्रतिनिधी अनुक्रमे श्री. गॅरेथ वॉल व एरिक एस्प्लॉंड अनुक्रमे उपस्थित राहिले.

उपरोक्त दौरा IDEGG च्या दृष्टीने व एकूण राज्य निवडणूक आयोगाच्या दृष्टीने महत्वाचा ठरला.

छोटे परंतु महत्वाचे निर्णय:-

Mementoes (स्मृती चिन्ह) - आंतरराष्ट्रीय परिषदेसाठी स्मृतीचिन्हाचे काम द्यावे याकरिता मुंबई विद्यापीठाचे डॉ. मृदुल निळे यांनी महात्मा गांधीजींच्या १५० व्या जयंती वर्षात “चरखा” हे स्मृती चिन्ह देणे उचित होईल, असे प्रस्तावित केले व ते सर्वानुमते संमत करण्यात आले. तसेच किट वा पुष्पगुच्छ यासारख्या गोष्टींसाठी कुठेही प्लास्टिक फोल्डर वापरण्यात येऊ नयेत व खादी बॅगज वापराव्यात यासारखेही निर्णय सर्वानुमते घेण्यात आले.

सूचनांचे झाड व सूचनांची टपाल पेटी :-

आंतरराष्ट्रीय परिषदेत उपस्थितांचे मनोगत जाणून घेण्याच्या दृष्टीने टेबलवर पोस्टकार्ड ठेवावीत व त्यावर उपस्थितंनी त्यांचे परिषदेबाबतचे मनोगत व्यक्त करावे व त्या निमित्ताने संपर्काचे विस्मृतीत गेलेले पोस्टकार्ड व टपाल पेटी या गोष्टींना पुन्हा उजाळा द्यावा. तसेच सूचनांसाठी एक झाडाची प्रतिकृती ठेवावी, त्यावर देखील उपस्थितांचे अभिप्राय नोंदवावेत अशी अभिनव संकल्पना मांडण्यात आली.

प्रदर्शन :-

आंतरराष्ट्रीय परिषदेमध्ये विविध राज्यांचे व विविध देशांचे प्रतिनिधी उपस्थित राहणार असल्या कारणाने भारताची विशेषत्वाने महाराष्ट्राची संस्कृती दर्शविणारे सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करण्यात यावा. तसेच आंतरराष्ट्रीय परिषदेच्या पाचही संकल्पनेवर आधारित स्टँडिज, (पृष्ठ क्रमांक) आयोगाने आजपर्यंत केलेल्या संशोधन व विश्लेषण, महत्वाचे न्यायालयीन निर्णय यांचे पुस्तक व इतर प्रकाशने यांचे तसेच आयोगाचे नॉलेज पार्टनर (CLGF, ADR, RSCD, Gokhale Institute, Mumbai University) यांनी निवडणूक विषयक केलेली प्रकाशने यांचे एक प्रदर्शन परिषदेच्या ठिकाणी मांडण्यात यावे असा निर्णय घेण्यात आला. महाराष्ट्र राज्यात स्थानिक स्वराज्य

संस्थांच्या निवडणुका ह्या इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राद्वारे सन २००४ पासून घेण्यात येत असून त्याबाबत लोकांमध्ये जागृती निर्माण करणे आवश्यक वाटत असल्याने त्यांचाही एक स्टॉल असावा, असे सुचविण्यात आल्याने ईसीआयएल या कंपनीस पत्र देण्यात आले.

बायोस्कोप :-

आयोगाने आजवर राबविलेले मतदान जागृती तसेच निवडणूक प्रक्रियेसाठीचे अभिनव उपक्रम दर्शविणारा एक चित्रफित विस्मृतीत गेलेल्या बायोस्कोपद्वारे दर्शविण्यात आले व सदर बायोस्कोप प्रदर्शनात ठेवण्यात आला.

सांस्कृतिक कार्यक्रम :-

सांस्कृतिक कार्यक्रमासाठी प्रथमतः शासनाच्या सांस्कृतिक कार्य व पर्यटन विभागाशी संपर्क साधण्यात आला. परंतु, त्यांचेकडून त्वरित प्रतिसाद न मिळाल्याने तसेच त्यांनी दिलेला खर्चाचा अंदाज व मुंबई विद्यापीठ व एसएनडीडी महाविद्यालयाने दिलेला खर्चाचा अंदाज पाहता मुंबई विद्यापीठ व एसएनडीटी विद्यापीठाने एकत्रितरित्या एक कार्यक्रम आयोजित करावा असे ठरविण्यात आले. त्यामध्ये दिव्यांग विद्यार्थ्यांचादेखील समावेश असावा अशी सूचना मा. आयुक्त यांनी केली व त्याप्रमाणे असे विद्यार्थी समाविष्ट असणारा एक दर्जेदार कार्यक्रम सादर करण्यात आला.

आयोगाने संकलित केलेल्या माहितीच्या पुस्तिकांचे मान्यवरांच्या हस्ते प्रकाशन :-

७३ व ७४ व्या घटना दुरुस्तीस २५ वर्षे पूर्ण झाल्यानिमित्ताने तसेच आयोगास स्थापन होऊन २५ वर्षे पूर्ण होत असल्याच्या पार्श्वभूमीवर भारतातील सर्व राज्य निवडणूक आयोगांची मुलभूत माहिती तसेच स्थानिक स्वराज्य संस्थांची सांख्यिकी माहितीचे पुस्तक स्वरूपात संकलन करून प्रकाशित करावे, असा निर्णय घेण्यात आला. त्याप्रमाणे खालील पुस्तकांचे प्रकाशन मान्यवरांच्या हस्ते करण्यात आले :-

- (i) Profile of State Election Commissions in India
- (ii) Profile of Municipal Corporation in Maharashtra
- (iii) Profile of Zilha Parishads in Maharashtra

त्याचबरोबर Association for Democratic Reforms & Maharashtra Election Watch यांनी तयार केलेले A Comparative Analysis of Local Body Elections in Maharashtra (2015-2018) या पुस्तकाचेदेखील प्रकाशन करण्यात आले.

पत्रकार परिषद :-

आंतरराष्ट्रीय परिषद ज्या उद्देशाने घेण्यात येत आहे, सदर उद्देश सर्वश्रुत व्हावा व या मागील हेतु स्पष्ट व्हावा तसेच ७३ व ७४ व्या घटना दुरुस्तीचे महत्व, लोकशाहीच्या दृष्टीकोनातून स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे महत्व विशद व्हावे या दृष्टीने सदर आंतरराष्ट्रीय परिषदेस व्यापक प्रसिध्दी देण्याच्या दृष्टीने दिनांक रोजी आयोगाच्या कार्यालयात पत्रकार परिषद आयोजित करण्यात आली.